

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії та історії держави та права**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Історія філософії права»
обов'язкових компонент освітньо-наукової програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**

**Галузь знань – 08 Право
Спеціальність – 081 Право
Освітня кваліфікація – Доктор філософії за спеціальністю 081 Право**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ХНУВС
Протокол від 16.08.2024 № 10

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави та права (протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробник:

1. Професор кафедри теорії та історії держави і права Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Слинько Д.В.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Серьогін В.О.

2. Завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Орлов Ю.В.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

4.1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва змістового модулю, номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема №1: Історія філософії права в системі юридичних та гуманітарних наук.	6	2	2	-	-	2	
Тема №2: Філософсько-правові вчення Стародавнього Сходу.	8	2	2	-	-	4	
Тема №3: Філософсько-правова думка Античності.	12	2	4	-	-	6	
Тема № 4: Особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.	8	2	2	-	-	4	
Тема №5: Філософсько-правові вчення в Західній Європі у XIV–XVII століттях.	8	2	2	-	-	4	
Тема №6: Філософсько-правові вчення Нового часу.	8	2	2	-	-	4	
Тема №7: Філософія права Новітнього часу.	8	2	2	-	-	4	
Тема №8: Зародження та розвиток вітчизняної філософсько-правової думки: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї.	8	2	2	-	-	4	
Тема №9. Українська філософсько-правова думка XVI-XIX століть.	8	2	2			4	
Тема №10: Філософсько-правові вчення у світі та Україні XX-XXI століття.	8	2	2			4	
Тема №11: Історія розвитку філософії прав людини та філософії гендеру.	8	2	2			4	

Всього за семестр	90	22	24			44	Екзамен
--------------------------	-----------	-----------	-----------	--	--	-----------	----------------

4.1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва змістового модулю, номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема №1: Історія філософії права в системі юридичних та гуманітарних наук.	10	2	2	-	-	6	
Тема №2: Філософсько-правові вчення Стародавнього Сходу.	6	-	-	-	-	6	
Тема №3: Філософсько-правова думка Античності.	12	2	4	-	-	6	
Тема № 4: Особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.	6	-	-	-	-	6	
Тема №5: Філософсько-правові вчення в Західній Європі у XIV–XVII століттях.	8	-	-	-	-	8	
Тема №6: Філософсько-правові вчення Нового часу.	8	-	-	-	-	8	
Тема №7: Філософія права Новітнього часу.	6	-	-	-	-	6	
Тема №8: Зародження та розвиток вітчизняної філософсько-правової думки: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї.	8	-	-	-	-	8	
Тема №9. Українська філософсько-правова думка XVI-XIX століть.	6	-	-	-	-	6	
Тема №10: Філософсько-правові вчення у світі та Україні XX-XXI століття.	10	2	2	-	-	6	
Тема №11: Історія розвитку філософії прав людини та філософії гендеру.	10	2	2	-	-	6	
Всього за семестр	90	8	10			72	Екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1. Філософія права: предмет та завдання.

Семінарське заняття № 1. Філософія права: предмет та завдання .

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення про історію філософії права як навчальну дисципліну, її структуру, завдання та функції, визначити місце історії філософії права у системі правознавчих наук та показати її значення у професійній юридичній підготовці.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Поняття та предмет історії філософії права. Історія філософії права як навчальна дисципліна.
2. Методологія історії філософії права.
3. Структура історії філософії права.
4. Історія філософії права у системі наук, її основні питання і функції.

Методичні вказівки:

У відповіді на перше питання слід враховувати, що на всіх етапах свого історичного буття людина прагнула осмислити, зрозуміти, досягнути саму себе, світ навколо себе, себе у світі й світ у собі. В цьому аспекті не є винятком і світ права. Людство здавна цікавлять природа й сутність людських взаємовідносин, норм, правил, які визначають їх особливості. Предметом людського осмислення завжди були поняття «рівність», «свобода», «справедливість», «закон», зміст яких проливає світло на специфіку природи права, його онтологічні засади, цінності та значимість у житті людини і суспільства. Цими проблемами переймається і історія філософії права з її постійним пошуком істини про право, його історичний розвиток. Щоб розкрити суть історії філософії права як форми суспільної правової свідомості, слід почати з поняття світогляду. Філософія дає теоретичне вирішення проблем світогляду, виробляє загальний цілісний погляд на світ, місце людини в ньому, досліджує практичне, пізнавальне, ціннісне, етичне та естетичне ставлення людини до світу. Зрештою вона покликана дати теоретично обґрунтовані відповіді на запитання про мету і сенс життя, створити теоретичну основу для побудови системи життєвих цінностей та ідеалів. Можна визначити філософію як теоретичний світогляд, який обґрунтовує свої положення.

Готуючись до відповіді на друге питання слід звернути увагу, що в наш час відбувається переосмислення основ правознавства, державного будівництва, ролі держави і громадянського суспільства. Суттю цього процесу є світогляд народу та його провідної верстви, а інструментом – адекватна методологія. Тому методологія історії філософії права набуває особливого значення. розкрити сутність методології права та її рівні. Кожна дисципліна взагалі й історія філософії права зокрема досліджують свій предмет шляхом застосування у процесі його пізнання певних методів. Саме поняття методу означає у філософському розумінні — спосіб пізнання дійсності й її відтворення у мисленні. Свідоме застосування правильного методу є суттєвою умовою ефективного пізнання права, тому слід ґрунтовно

звернути увагу на особливості наукового підходу, філософського підходу, філософсько-правового підходу до розуміння сутності методології права.

При відповіді на третє питання необхідно визначити структурні компоненти історії філософії права та проаналізувати кожен з них.

У четвертому питанні слід визначити місце історії філософії права у системі філософії та юриспруденції, вміти сформулювати та розкрити основні питання філософії права, виокремити та проаналізувати основні функції філософії права. Підводячи підсумок, необхідно акцентувати на тому, що історія філософії права є фактично єдиною навчальною дисципліною з тих, що може допомогти майбутнім фахівцям у розвитку критичного і абстрактного мислення, рефлексивних здібностей, навичок філософсько-правового осмислення процесів, які відбуваються в суспільстві.

Питання цільових виступів:

1. Особливості філософського осмислення права.
2. Світоглядна функція історії філософії права.
3. Методологічні проблеми історії філософії права.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>
7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О. Г. Данильян, О. П. Дзобань, С. І. Максимов та ін.. Х.:

Право, 2014.

208 с. URL:

http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В.Костицького, Б. Ф.Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с

2. Гайдулін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч.для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.

3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с. URL: http://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/112035/mod_resource/content/1/posibnik_zo_zulia.pdf

4. Кислюк, К.В. Філософія : модульний курс : навч. посіб. для ВНЗ : Рекомендовано МОН України. Х. : Торсінг плюс. 2009. 416 с.

5. Методологія в праві: монографія / [І.Безклубий, І.Гриценко, М.Козюбра та ін.]; за заг. ред.. І.Безклубого. Київ, Грамота, 2017. 658 с.

6. Рабинович П. М. Філософія прав: навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.

Тема № 2. Філософсько-правові вчення Стародавнього Сходу.

Семінарське заняття № 2. Філософсько-правові вчення Стародавнього Сходу.

Навчальна мета заняття: визначити та охарактеризувати історичні етапи виникнення та формування філософсько-правової думки Стародавнього світу.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Формування перших уявлень про державу і право на Стародавньому Сході. Розуміння права у Стародавньому Єгипті та Межиріччі.

2. Ведична філософія у Стародавній Індії та її підходи до відносин між людьми та їх упорядкованості.

3. Етична філософія права у Стародавньому Китаї (даосизм, конфуціанство). Осібна течія легізму в давньокитайській філософії.

Методичні вказівки:

У першому питанні необхідно звернути увагу на те, що державно-правова думка Стародавнього Сходу хронологічно найбільш віддалена від сучасності. Більшість державних утворень давнини, у межах існування яких вона формувалася, давно зникли з історичної арени, припинили своє існування. Разом із тим, у двох азійських цивілізаціях – китайській та індійській – мала місце

безперервність розвитку. Щодо Стародавнього Єгипту та держав Стародавнього Межиріччя важко говорити про політико-правові вчення як такі, адже на тому етапі усвідомлення людьми державно-правових явищ лише зароджувалося. Безумовно, про філософсько-правові вчення як цілісність поглядів, слід говорити лише у більшій мірі щодо Стародавнього Китаю й у меншій – Стародавньої Індії.

Звернення до вивчення філософсько-правової думки Стародавнього Єгипту, Межиріччя, а згодом Стародавнього Китаю та Стародавньої Індії надасть можливість, з одного боку, знайти найбільш ранню, початкову точку генезису юридичного мислення людства, а з іншого – виявити закономірності в процесі розвитку пізнання людьми держави і права, дослідити механізм осмислення державно-правових явищ у вигляді певних ідей, а згодом – втілення цих ідей у державно-правовій практиці.

Розкриваючи друге питання слід визначити та проаналізувати джерела права Стародавньої Індії: веди, дхармашастри - Закони Ману, Яджнавальк'ї (Книга мудреця Яджнавальк'ї), Артхашастру (Наука про політику). Охарактеризувати періоди розвитку філософсько-правових вчень Стародавньої Індії - ведійський та епічний період; епоси «Рамаяна» і «Махабхарата», «Бхагавадгіті». Звернути увагу на напрями розвитку політико-правових вчень Стародавньої Індії - ортодоксальний та неортодоксальний.

У межах третього питання потрібно розкрити філософсько-правові погляди родоначальників філософії права Стародавнього Китаю. З'ясувати сутність таких філософських напрямів як конфуціанство, легізм, даосизм і моїзм. Особливу увагу слід звернути на філософсько-правові погляди Конфуція у п'яти конфуціанських канонічних книгах «У-цзін».

Питання цільових виступів:

1. Релігія як першеджерело філософсько-правових ідей.
2. Утворення держави у Стародавньому Китаї.
4. Філософсько-правова думка Стародавнього Китаю у п'яти конфуціанських канонічних книгах «У-цзін».
5. Особливості філософсько-правової думки Стародавньої Індії у «Законах Ману».

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015.

256 с.

5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.

2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.

3. Костицький М. В. Історія філософії права Стародавнього Сходу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 81-96.

4. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

5. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.

6. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.

Тема № 3. Філософсько-правова думка Античності.

Семінарське заняття № 3. Філософсько-правова думка Стародавньої Греції.

Навчальна мета заняття: визначити та охарактеризувати історичні етапи переходу від міфологічного до раціоналістичного сприйняття права у Стародавній Греції.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика філософсько-правової думки Стародавньої Греції.

2. Філософсько-правова думка раннього періоду (IX–VI ст.ст. до н.е.).
3. Період розквіту давньогрецької філософсько-правової думки (V - перша половина IV в. до н. е.).
4. Філософсько-правова думка періоду еллінізму (друга половина IV–II в. до н. е.).

Методичні вказівки:

Стародавня Греція дала видатні взірці науки і мистецтва, створила першу в історії демократичну державу. Розкриваючи перше питання необхідно провести загальну характеристику особливостей виникнення та розвитку філософсько-правових поглядів в Стародавньої Греції, враховуючи те, що формування і розвиток уявлень про державу та право пройшли три періоди. Насамперед, ранній період (IX–VI вв. до н.е.), повз в'язаний з часом виникнення давньогрецької державності. У цей період спостерігається помітна раціоналізація філософсько-правових представлень (у творчості Гомера, Гесіода й особливо - знаменитих “семи мудреців”) і формується філософський підхід до проблем держави і права (Пифагор і піфагорійці, Геракліт). Другий період (V-перша половина IV ст. до н.е.) - це час розквіту давньогрецької філософської і філософсько-правової думки, що знайшли своє вираження у вченнях Демокріта, софістів, Сократа, Платона й Аристотеля. Третій період (друга половина IV–II ст. до н.е.) - період еллінізму, час занепаду давньогрецької державності, підпадання грецьких полісів під владу спершу Македонії, а потім і Риму. Погляди цього періоду представлені у вченнях Епікура, стоїків і Полібія, з ними також слід ознайомитись.

У другому питанні слід розкрити філософсько-правову думку раннього періоду, а саме IX–VI століття до н.е., а саме те, що древні міфи вже в орфічній поезії, а потім усе більш чітко в поемах Гомера і Гесіода втрачають свій сакральний характер і починають піддаватися етичній і філософсько-правовій інтерпретації. Їх погляди одержують подальший розвиток у творчості так званих семи мудреців Древньої Греції (VII–VI ст. до н.е.). До них звичайно зараховувалися Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солоній, Клеобул і Хілон. До числа “семи мудреців” відносився і Солон. З ідеєю необхідності перетворення суспільних і філософсько-правових порядків на філософських основах у VI–V вв. до н.е. виступили Пифагор, піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай і ін.), Геракліт. Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління “кращих” - розумової і моральної еліти. Слід звернути увагу на те, що, визначальну роль у всьому світогляді піфагорійців, що носили багато в чому містичний характер, грало їхнє вчення про числа.

Висвітлюючи третє питання слід врахувати те, що розвитку філософсько-правової думки в V ст. значною мірою сприяло поглиблення філософського і соціального аналізу проблем суспільства, держави, політики і права. У Демокріта зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частини природного процесу світового розвитку. Залучення філософсько-правової теми в коло широкого обговорення пов'язано з іменами софістів, що виступили в V ст. до н.е. в умовах зміцнення і

розквіту античної демократії. Софісти не складали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, філософські і правові погляди. Вже в стародавності розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продік, Гіппій, Антифонт і ін.) і молодших (Фрасімах, Каллікл, Лікофрон і ін.) софістів. Принциповим критиком софістів був Сократ - одна з найцікавіших і найпопулярніших фігур у духовній історії людства. Вчення Сократа, його життя і смерть не тільки зробили велике враження на його сучасників і учнів, але і вплинули на всю наступну історію філософської і філософської думки. Вплив Сократа позначається в таких вищих досягненнях грецької філософсько-правової думки, як філософська філософія Платона і філософська наука Аристотеля, яким також слід приділити увагу рамках третього питання.

При підготовці до четвертого питання важливо вказати, що криза давньогрецької державності чітко проявився у вченнях про державу і право елліністичного періоду. В останній третині IV в. до н.е. грецькі поліси утрачують свою незалежність і підпадають спочатку під владу Македонії, а потім Риму. Походи Олександра Македонського поклали початок еллінізації Сходу і формуванню елліністичних монархій. У середині II в. до н.е. сама Македонія перетворюється в провінцію Рима. Філософсько-правову думку цього періоду слід розкривати через аналіз та характеристику вчень Епікура, стоїків і Полібія.

Питання цільових виступів:

1. Гомер про справедливість та звичай, звичаєве право у поемах «Іліада», «Одіссея».
2. Гесіод у поемі «Теогонія». «Труди і дні» про ідею права, справедливості.
3. Геракліт та його діалектика і право розуміння.
4. Піфагор та справедливі закони.
5. Вчення Демокріта про закони.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ:

Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право «Порівняльно-правові дослідження» : українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2009. №.2. С. 14-19.

2. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. Монографія. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. 352 с.

3. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.

4. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.

5. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

6. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.

7. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.

Семінарське заняття № 4. Філософсько-правові вчення Стародавнього Риму.

Навчальна мета заняття: вивчити філософсько-правові та політичні вчення Стародавнього Риму, визначити їх роль у сучасній юриспруденції.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософсько-правові та політичні вчення Стародавнього Риму: загальна характеристика, основні етапи їх розвитку.

2. Природно-правове вчення Цицерона.

3. Погляди на право римських філософів – стоїків.

4. Римські юристи про право

Методичні вказівки:

У першому питанні слід звернути увагу на періодизацію розвитку давньоримської державно-правової думки. Історія давньоримської філософської і правової думки охоплює ціле тисячоліття й у своїй еволюції відображає істотні зміни в соціально-економічному і філософсько-правовому житті Стародавнього Риму за довгий час. Саму історію Стародавнього Риму прийнято поділяти на три періоди: царський (754-510 р. до н.е.), республіканський (509-28 р. до н. е.), імператорський (27 р. до н.е. - 476 р. н. е.). Причому єдина Римська імперія в 395 р. н.е. була остаточно розділена на Західну (столиця - Рим) і Східну (столиця - Константинополь) імперії, і остання (Східна Римська, Візантійська імперія) проіснувала до 1453 р. Філософсько-правові інститути і погляди в Древньому Римі розвивалися протягом довгої історії в умовах гострої боротьби між різними прошарками населення - патриціями і плебеями, нобілітетом (з патриціїв і багатих плебеїв) і незаможними, оптиматами (прихильниками верхів суспільства) і популярами (прихильниками вільних низів), вільними і рабами.

У другому підпитанні необхідно приділити увагу першому професійному юристу серед найбільш видатних представників державно-правової думки – Марку Туллію Цицерону. Вказати, що він увійшов в історію як державний діяч, практикуючий юрист, оратор. Крім цього, важливо надати загальну характеристику його основних праць державно-правової проблематики, а саме: «Про державу», «Про обов'язки», «про закони». У його поглядах можна простежити вплив учень та ідей Платона, Аристотеля, стоїків, Полібія.

У третьому підпитанні слід охарактеризувати формування школи стоїків, найбільш видатні з них були нерідко й державними діячами найвищого рангу. Луцій Анней Сенека, був не лише відомим філософом - стоїком, а й державним діячем, сенатором і консулом.

Четверте питання слід почати з того, що початок світської юриспруденції, пов'язаний з ім'ям Гнея Флавія. Формальна визначеність державно-правової дійсності у Римі призводила до того, що нерідко якості громадської думки й оцінки закріплювалися нормативно. Так праці п'яти найвидатніших римських юристів у 426 році були визнані офіційними джерелами права спеціальним законом про цитування юристів. Їх імена загальновідомі, це Гай, Емілій Папіан, Юлій Павел, Доміцій Ульпіан, Горенній Модестин. Їх праці увійшли до «Кодексу Юстиніана Великого», який також необхідно проаналізувати у рамках даного питання. Підсумовуючи розкриття питання, слід зробити висновок, що творчість римських юристів дуже вплинула на наступний розвиток правової думки. Це обумовлено як високою юридичною культурою римської юриспруденції (докладність і аргументованість аналізу, чіткість формулювань, просторість розроблених проблем загальнотеоретичного, галузевого і юридико-технічного профілю і т.д.), так і тією роллю, що випала на долю римського права (процес його рецепції і т.д.) у подальшій історії права.

Питання цільових виступів:

1. Стоїки, вчення про «долю» - «природний закон».
2. Цицерон про ідеальну державу та її форми, природне право, право народу

і право римських громадян у роботах «Про обов'язки», «Про державу», «Про закони».

3. Римська юриспруденція, юристи Гай, Папініан, Павел, Ульпіан, Модестин.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>

2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.

3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.

4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.

5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право «Порівняльно-правові дослідження» : українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2009. №.2. С. 14-19.

2. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. Монографія. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. 352 с.

3. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.

4. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.
5. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
6. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
7. Меленко С. Г. Давньогрецькі витoki української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.

Тема № 4. Особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.

Семінарське заняття № 5. Особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.

Навчальна мета заняття: з'ясувати особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Основні риси філософсько-правової думки західноєвропейського середньовічного суспільства.
2. Філософсько-правові погляди А. Августина.
3. Вчення Т. Аквінського про державу і право.
4. Формування та розвиток мусульманської правової думки.

Методичні вказівки:

Розкриваючи перше питання слід виходити із того, що визначальними для характеристики середньовічного світогляду стають такі ознаки: релігійність як основа світорозуміння і способу життя, теоцентризм; поєднання в людині двох полярних сутностей – богоподібності і гріховності; символічність світогляду, прагнення осягнути «таємні письмена» природи і суспільства; прагнення до універсальності, всеєдності світу; чітка ієрархічність, що пронизувала усі сфери земного і небесного життя.

Друге питання присвячено найбільш видатному представнику патристики (вчень отців церкви) Гіппонському (Північна Африка) єпископу Аврелію Августину, який був канонізований християнською церквою і відомий у православ'ї під ім'ям Августин Блаженний. При розгляді питання, слід звернути увагу, що Августин залишався головним авторитетом серед християнських теологів аж до XIII ст., коли розпочалася діяльність Томи Аквінського. Його вчення стало основним ідеологічним підґрунтям у середньовічній боротьбі римо-католицької церкви з європейськими світськими державами за верховність.

У третьому питанні потрібно враховувати, що Тома (Фома) Аквінський був мислителем, що розпочав спробу систематизувати християнські ідеї, звести їх у єдине, несуперечливе ціле. Вивчення головної праці Аквінського «Сума

теології» дозволить детально ознайомитися із вченням про державу і право на думку мислителя.

Внаслідок виникнення і розповсюдження ісламу склалася не лише нова й вельми територіально поширена цивілізація, а й зовсім новий, відмінний від усіх тогочасних тип правової системи. Відповідним чином сформувалася і оригінальна ісламська державно-правова думка, склалися вчення про державу і право. При підготовці до четвертого питання слід враховувати, що становлення мусульманського права зайняв кілька століть (VII-X ст.) і проходив в умовах формування ранньофеодальної ладу. Окремо слід зупинитися на характеристичних джерелах мусульманського права: коран, сунна, іджма - загальне (єдине) думка авторитетних правознавців ісламу, кияс.

Питання цільових виступів:

1. Держава і суспільний лад за вченням Т. Аквінського.
2. Правові доктрини глосаторів і постглосаторів.
3. Формування доктрини канонічного права.
4. Політико-правові ідеї Корана і Суні.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>
7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О. Г. Данильян, О. П. Дзобань, С. І. Максимов та ін.. Х.:

Право, 2014.

208 с. URL:

http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.

2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.

3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

4. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність. Навчальний посібник. К.: ВД «Стилос», 2003. 382 с.

5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.

Тема № 5. Філософсько-правові вчення в Західній Європі у XIV–XVII століттях.

Семінарське заняття № 6. Філософсько-правові вчення в Західній Європі у XIV–XVII століттях.

Навчальна мета заняття: розкрити особливості розвитку філософсько-правової думки в епоху Відродження та Реформації та загальні риси зародження державно-правової думки Нового часу.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософсько-правові погляди про сутність законів і форми держави М. Падуанського. Філософсько-правові вчення Н. Макіавеллі.

2. Вчення Ж. Бодена про державу. Теорія державного суверенітету.

3. Формування утопічної течії у філософії права: Т. Мор, Т. Кампанелла.

4. Реформаційні огляди пна право і державу М. Лютера та Ж. Кальвіна. Тираноборчі ідеї щодо держави і права Е. Ла Боесі.

5. Зародження державно-правової думки Нового часу.

Методичні вказівки:

В межах відповіді на перше питання необхідно зважати на те, що винятково яскравою особистістю в історії державно-правової думки раннього Відродження став Марсілій Падуанський. Також слід враховувати, що на зміну епосі Середньовіччя прийшла епоха Відродження, яка характеризується, початком революційної переоцінки релігійно-політичних цінностей, покликаній забезпечити буржуазії ідеологічне, політичне, правове та економічне панування в суспільстві. В зв'язку із цим, основні особливості філософсько-правових поглядів епохи Відродження та Реформації віддзеркалюють праці Нікколо Макіавеллі, а саме: «Історія Флоренції», «Розмірковування про першу декаду

Тита Лівія» та «Государ» (інколи ця назва перекладається як «Князь» або «Державець»). У межах розгляду даного питання, необхідно більш детально ознайомитись з його працею «Державець» та зробити висновок про історичне значення філософсько-правового вчення Н. Макіавеллі.

У відповіді на друге питання слід звернути увагу, що на схилі епохи Відродження створив власну державно-правову теорію французький мислитель Жан Боден. Основною його працею, на яку слід розглянути більш детально, став об'ємний трактат «Шість книг про республіку». Республіка тут розглянута як держава взагалі, у римському розумінні (спільна справа). Крім цього, слід звернути увагу на те, що Ж. Боден створив теорію державного суверенітету та одним із перших в історії зробив спробу розробити теорію громадянства. Вчення Ж. Бодена багато в чому стало зв'язуючим містком між політико-правовою думкою Середньовіччя та Нового часу.

Останній період Відродження в Європі став часом виникнення перших після античних часів соціалістичних утопій. У епоху Відродження з'явилися вчення, які ставили за мету визначити основи і охарактеризувати майбутнє справедливе суспільство, втілити одвічну мрію соціальних низів про загальну тотальну рівність, відсутність поділу на багатих і бідних, сильних і слабких. Коріння їх тягнуться до моделі ідеальної держави Платона. Серед таких праць, з якими слід ознайомитись у четвертому питанні, це утопічні філософсько-правові вчення Томаса Мора та Томазо. Кампанелли.

Відповідь на четверте питання необхідно розпочати з аналізу загальних рис формування філософсько-правової думки періоду Реформації. Розпочати з того, що Реформація (латинською перетворення, виправлення) - антифеодальний і антикатолицький рух, який охопив більшість країн Західної та Центральної Європи. Він був виразом загальної назрілої потреби пристосування релігії до завдань утвердження нових буржуазних порядків, і водночас створення ідеологічної платформи для подальшого розвитку суспільних відносин. В реформаційному русі простежувалось три основні течії: поміркована; радикально-буржуазна та селянсько-плебейська. Перша з них отримала назву лютеранства. Саме з дій її ідейного лідера і очільника Мартіна Лютера й розпочалася власне Реформація. В основному погляди М. Лютера на право і державу слід розглянути через призму його праці «Про світську владу. В якій мірі їй належить підкорятися». Далі необхідно розкрити зміст філософсько-правових поглядів представника радикально-буржуазної течії у Реформації, французького богослова і церковного реформатора Жан Кальвіна. Незважаючи на те, що не з нього розпочалися реформаційні події, саме він став найпопулярнішим лідером, а його віровчення - кальвінізм - найпоширенішим у протестантизмі. Основна праця Кальвіна, з якою слід ознайомитись, це «Настанова в християнській вірі». Серед всіх течій протестантизму, кальвінізм був найбільш нетерпимим до інакомислення.

Також необхідно розглянути філософсько-правові погляди найбільш видатного серед монархомахів, філософа і письменника, юриста за освітою Етьєн де Ла Боєсі. Ще у студентські роки він написав трактат «Розмірковування про добровільне рабство», в якому стверджував, що тиранія суперечить природі,

свободі й рівності людей. За допомогою аналізу цієї праці, слід сформулювати тираноборчі ідеї, які висвітлював Е. Ла Боесі.

З середини XVII ст. в історії людства, права і держави розпочалася нова епоха, яка так і залишалася з назвою Новий час. Вміщення аналізу державно-правових поглядів нідерландських мислителів XVII ст., які відіграли своїм доробком видатну роль у подальшому розвитку світової державно-правової думки, у даний розділ має такі самі резони, як і традиційне віднесення їх до історії політичних і правових учень Нового часу. Розкриваючи четверте питання, слід звернути увагу, що сама нідерландська антифеодальна революція пройшла під гаслами Реформації, у ході й межах її, найбільш видатні мислителі

Нідерландів - Гуго Гроцій та Бенедикт Спіноза були у релігійному відношенні близькі до протестантських кіл, а їхній світогляд у значній мірі визначався реформаційними ідеями. Вони стали виразниками нової державно-правової ідеології, опертої на ідеї Відродження та Реформації та гасла антифеодальної революції, яка мала суттєве національно-визвольне забарвлення.

Питання цільових виступів:

1. Данте про право. Теорія всесвітньої монархії.
2. Сутність філософії права Н. Макіавеллі у праці «Державець».
3. Вчення Г. Гроція про міжнародне право.
4. Т. Мюнцер про справедливий державний устрій.
5. Б. Спіноза про походження права і держави. Сутність суспільного договору.

Література:

Основна

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
5. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>
6. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
7. Романова А. С. Філософія права: визначники у термінах та сентенціях:

навч. посіб. Львів : Растр-7, 2022. 153 с.

8. Сливка С.С. Філософія права: підручник; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права, психології та інновац. освіти. Вид. 5-те, перероб. і допов. - Київ : Видавництво Людмила, Т. 4 : Канонічне право. 2021. 346 с.

9. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

10. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2017. 208 с. URL:

http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

Додаткова

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с

2. Гайдун О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.

3. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. «Сфера», за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні. Харків : Право, 2018. 75 с.

4. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія / В.А. Завгородній. Дніпро: ДДУВС, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6685>

5. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10053>

6. Історія держави та права України (1991-2019 роки) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6332>

7. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10784>

8. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.

9. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

10. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>

Тема № 6. Філософсько-правові вчення Нового часу.

Семінарське заняття № 7. Філософсько-правові вчення Нового часу.

Навчальна мета заняття: проаналізувати особливості виникнення філософсько-правових поглядів Франції в епоху Нового часу, проаналізувати особливості виникнення та розвитку філософсько-правових поглядів німецької класичної філософії розглянути філософсько-правові вчення Маркса і Енгельса; розкрити особливості розвитку англійської філософсько-правової думки у Новий час охарактеризувати особливості становлення філософсько-правової думки в Північній Америці.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософсько-праві вчення Франції в період Нового часу.
2. Філософія права німецької класичної філософії: Філософсько-правові вчення К. Маркса і Ф. Енгельса.
3. Філософсько-правова думка Англійської революції: загальні риси.
4. Філософсько-правове вченні Т. Гоббса. Ліберальної теорія Дж. Локка.
5. Формування англійського правового позитивізму. Правове вчення Дж. Остіна.
6. Розвиток філософсько-правової думки в США в період боротьби за незалежність у XVIII-XIX століттях

Методичні вказівки:

Розпочинати вивчення першого питання слід з того, що Новий час для Франції розпочався, як вважається, разом із Великою революцією 1789 року. Та цей суспільний вибух визрівав упродовж усього XVIII століття, особливо починаючи з його середини. З одного боку, складався загальнофранцузький ринок, зростав цивільний обіг, формувалася буржуазія, особливо фінансова, яка прагнула вийти на конкурентний рівень з найпотужнішою у економічному відношенні країною тогочасного світу - Англією. З іншого - розвивалися як природничі, так і суспільні науки, які склали зміст європейського Просвітництва. Необхідно спочатку надати загальну характеристику державно-правового розвитку цього періоду. Слід акцентувати на всесвітньо-історичному впливі Великої французької революції, який був настільки масштабним, що важко знайти скільки-небудь порівнюваний аналог у попередній історії людства. Також слід зазначити, що основоположником філософського позитивізму став французький філософ, засновник нової, точної на його думку, суспільствознавчої науки - соціології, Ісідор Марі Огюст Франсуа Конт.

Розкриваючи друге питання необхідно охарактеризувати загальні риси німецької класичної філософії. Далі слід проаналізувати філософсько-правові погляди родоначальника німецької класичної філософії – І. Канта. З'ясувати сутність права, його співвідношення з законом, право і мораль. Обґрунтувати розроблену І. Кантом ліберальну теорію правової держави. Крім того необхідно охарактеризувати особливості філософсько-правового вчення Г. Гегеля, його систему філософії права. Звернути увагу на співвідношення право і моралі, права

і закону, суспільства і правової держави у працях Г. Гегеля. Наостанок необхідно охарактеризувати особливості філософсько-правового вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, проаналізувати життя та творчість мислителів, розкрити сутність бачення права з позицій діалектичного та історичного матеріалізму.

Відповідаючи на третє питання, перш за все слід звернути увагу, що Англійська революція стала головною подією в державно-правовій історії Європи і світу XVII ст. Вона ознаменувала собою початок Нового часу, перехід провідної західної держави до розвитку на засадах демократії. Одним із головних ідеологів інDEPENDENTів став великий англійський поет Джон Мілтон (у літературі часто зустрічається Мільтон), автор епічної поеми «Загублений рай», «Ареопагітика» (виступ в англійському парламенті з приводу свободи друку), «Обов'язки королів і суддів», «Іконоборець», «Захист англійського народу», «Швидкий і легкий шлях встановлення вільної республіки».

Відповідь на четверте питання потребує ознайомлення з філософсько-правовими поглядами Т.Гоббса. Слід зазначити, що він був одним із найбільш видатних мислителів XVII ст. Значення його вчення вийшло далеко за хронологічні межі Англійської революції, він став одним із найавторитетніших мислителів щодо права і держави в історії людства. Розкриваючи філософсько-правові погляди Джона Локка, необхідно звернути увагу на те, що він був професійним юристом, займався викладацькою і науковою роботою, а також державною діяльністю. Як філософ права і політичний мислитель він розробив емпіричну теорію пізнання та ідейно-політичну доктрину лібералізму. Недарма Локка нерідко називають «першим лібералом», «батьком лібералізму».

У відповіді на п'яте питання слід звернути увагу, що саме в Англії уперше сформувався правовий позитивізм. У вигляді логічної теорії англійський правовий позитивізм (історично перший) склався у працях, автором яких став Джон Остін. Слід вказати, що він був видатним англійським юристом і філософом права, теоретичні погляди якого завершили перехід у англійській державно-правовій думці від природно-правової доктрини до позитивно-правової. Вчення Остіна одночасно належить і до утилітаризму, і до позитивізму, у рамках питання теми це необхідно розкрити.

Розкриваючи зміст шостого питання, слід звернути увагу, що соціально-політична історія англійських колоній у Північній Америці поділяється на два основних етапи. Відповідним чином розвивалася і північноамериканська англомовна державно-правова думка. Перший - від моменту утворення перших колоній до 70-х років наступного XVIII ст., коли розпочалися процеси, які призвели до створення і здобуття незалежності США. Другий період охоплює війну за незалежність, створення Конституції Сполучених Штатів Америки та її реалізацію в незалежній демократичній американській державі.

Питання цільових виступів:

1. Погляди Вольтера на право і державу
2. Філософсько-правові підходи Ф. Бекона.
3. Вчення про право Г. Лейбніца.
4. Погляди на право Г. Гуго.

5. Теорія хоумрул Б. Франкліна.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
5. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>
6. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
7. Романова А.С. Філософія права: визначники у термінах та сентенціях: навч. посіб. Львів : Растр-7, 2022. 153 с.
8. Сливка С.С. Філософія права: підручник; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права, психології та інновац. освіти. Вид. 5-те, перероб. і допов. - Київ : Видавництво Людмила, Т. 4 : Канонічне право. 2021. 346 с.
9. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
10. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2017. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

Додаткова:

11. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с
12. Гайдунін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
13. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. «Сфера», за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні. Харків : Право, 2018. 75 с.

14. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія / В.А. Завгородній. Дніпро: ДДУВС, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6685>

15. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10053>

16. Історія держави та права України (1991-2019 роки) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6332>

17. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10784>

18. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.

19. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

20. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>

Тема № 7. Філософія права Новітнього періоду.

Семінарське заняття № 8. Філософія права Новітнього періоду.

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність філософії права Новітнього періоду.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Західноєвропейські вчення про державу в ХХ ст.
  - а) Теорія солідаризму Л. Дюгі;
  - б) Ліберальна економіко-правова доктрина Ф. Гаєка.
2. Ідея природного права у ХХ столітті.
3. Комунікативні теорії права.

Методичні вказівки:

Розкриваючи перше питання необхідно звернути увагу на неklasичне осмислення права, що виключає трансцендентальний план буття і заперечує визнання як його єдиного носія монособ'єкта. Охарактеризувати такі риси сучасної філософії права, як: 1) соціологізм як спосіб розгляду права виключно в соціальному контексті; 2) тенденції відстоювання пріоритету особистості, її прав; 3) понятійне розмежування та критичне зіставлення права і закону.

Особливу увагу слід приділити теорії солідаризму Л. Дюгі та ліберальній економіко-правовій доктрині Ф. Гаєка.

Висвітлюючи друге питання слід проаналізувати взаємозв'язок юснатуралізму та позитивізму, визначити філософсько-правові погляди: Л. Фуллера, Ж. Марітена, Дж. Ролза.

При підготовці до третього питання потрібно визначити комунікативні стратегії правової реальності, проаналізувати комунікативний вимір права з позиції Ю. Габермаса.

Питання цільових виступів:

1. Понятійне розмежування та критичне зіставлення «права» і «закону» у сучасній філософсько-правовій думці.
2. Класичний позитивізм у працях Дж. Остіна.
3. Юридичний неопозитивізм у працях Г. Кельзена.
4. Юридичний постпозитивізм у працях Х. Харта.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

Додаткова:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.
2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вузів і ф-тів, уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.
3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
4. Ладиченко В. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб.; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Медінформ, 2014. 462 с.
5. Санжаров С. М. Історія вчень про державу і право: Від найдавніших часів до початку XIX століття: навч. посіб. Східноукраїнський ; національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ : СХУ ім. В. Даля, 2008. 148 с.

Тема № 8. Зародження та розвиток вітчизняної філософсько-правової думки: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї.

Семінарське заняття № 9. Зародження та розвиток вітчизняної філософсько-правової думки: традиції, світоглядно-методологічні витоки,

Навчальна мета заняття: охарактеризувати етапи розвитку філософсько-правової думки в Україні, з'ясувати та проаналізувати філософсько-правові вчення в Україні до кінця XVIII століття.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Зародження філософсько-правової думки в Україні.
2. Формування філософсько-правової основи становлення держави.
3. Філософсько-правові погляди Володимира Мономаха.
4. Філософсько-правова концепція єдиної держави.
5. Філософсько-правової думка- у період феодалізму.

Методичні вказівки:

Розкриваючи перше питання, потрібно визначити, що виникнення філософської, у тому числі філософсько-правової думки в Україні історично відноситься до періоду формування першої держави східних слов'ян - Київської Русі і ґрунтується на наступних факторах: а) виникнення і поширення писемності; б) християнізація Київської Русі; в) формування державності. Саме в цей період виникають перші філософсько-правові ідеї, що спочатку мали релігійно-міфологічний, а потім (у зв'язку з прийняттям і поширенням християнства) теологічний характер.

Відповідаючи на друге питання необхідно врахувати, що прийняття християнства та поширення писемності зумовили появу історичних і правових творів найрізноманітніших жанрів (хроніки, трактати, правові збірники тощо) та звернути увагу, що візантійська культура створила оригінальну філософію державного права, що спирається на східно-християнську теологію. Відтак потрібно охарактеризувати перший політичний трактат «Слово про Закон і Благодать» був написаний у XI ст. київським митрополитом Іларіоном.

Відповідь на третє питання потребує надати характеристику працям Володимира Мономаха (1053-1125 рр.), в яких політична і правова думка отримує значний розвиток. Його філософські погляди, його політична програма була сформульована в його творах: «Повчання дітям», «Послання Олегу Чернігівському» і «Уривок» (автобіографія), в яких розглядається ціла низка питань: обсяг повноважень великого князя, взаємини церкви і держави, принципи здійснення право- суддя в країні. Варто відзначити у відповіді, що вирішенні питання взаємин світської і духовної влади Мономах відводить церкві почесне, але явно підлегле місце.

Розкриваючи зміст четвертого питання, необхідно вказати, що після смерті Мономаха (1125 р.) та його сина Мстислава (1132 р.) традиції давньоруської політичної думки домонгольського періоду знайшли своє вираження у творі «Моління», авторство якого приписується Данилу Заточнику. Положення сформульовані ним, з усією очевидністю показують, що розуміння влади у Данила близьке до ідеалу Мономаха: великий князь вирішує справи з мудрими

радниками, і такий порядок зміцнює «гради і полки» держави. Підтримка Данилом сильної великокнязівської влади передбачала обмеження повноважень місцевих феодалів, що відповідало головному завданню того часу – об'єднанню всіх руських земель під владою великого князя.

Готуючи відповідь на останнє питання слід звернути увагу на те, що із затвердженням феодального ладу на українських землях (Київ, Чернігів, Острог, Володимир-Волинський й ін.) загально-християнський світогляд став панівним. Широке поширення набула патристична література, в якій розвивалися філософські ідеї щодо розуміння Бога, світу і людини. Перекладалися і досить вільно тлумачилися твори Сіріана, Іоанна Златоуста та інших мислителів того часу. Варто також зауважити, що визначальною тенденцією для розвитку філософсько-правової думки у Київській Русі, становлення та еволюції її політичної системи, було те, що конфігурація влади у Київській Русі поєднувала в собі монархічну, аристократичну, демократичну й теократичну моделі управління, які водночас конкурували між собою.

Питання цільових виступів:

1. Ідея рівноцінності і рівноправності народів, сформульовану митрополитом Іларіоном у «Слові про закон і благодать».
2. Політичний зміст поглядів Володимира Мономаха.
3. Заклик до зміцнення великокнязівської влади в «Молінні» Данила Заточника.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

Додаткова:

1. Антологія української юридичної думки [Текст] : в 6 т. заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2002 . Т. 1 : Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К., 2002. 568 с.

2. Історія держави і права України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А. та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 448 с.

3. Історія держави і права України : практикум / М. Ю. Бурдін, І. А. Логвиненко та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна. Х. : ФОП Бровін О.В., 2017. 444 с.

4. Історія вчень про право і державу : хрестоматія заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.

5. Історія держави та права України (1991-2019 роки): Навчальний посіб. За ред. доктора юрид. наук., проф., академіка Бандурки О. М. Харків: Майдан, 2019. 344с.

6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021.890 с.

Тема № 9. Українська філософсько-правова думка XVI-XIX століть.

Семінарське заняття № 10. Українська філософсько-правова думка XVI-XIX століть.

Навчальна мета заняття: ознайомитись з розвитком української філософсько-правова думки у XVI-XIX століттях.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Українська філософсько-правова думка XVI - початку XVII століття.
2. Погляди на право козацько-гетьманської держави
3. Кардіоцентризм в українській філософській думці.
4. Філософсько-правові погляди Т.Г. Шевченка.
5. Погляди на право українських мислителів XIX століття

Методичні вказівки:

У першому питанні слід звернути увагу, що зростання освіченості українського народу стало важливою передумовою створення й функціонування Києво-Могилянської академії. Протягом усієї своєї історії український народ не мав іншого навчального закладу, який би здійснив такий вплив на розвиток освіти, науки, культури. Навколо академії були зібрані найкращі викладачі, науковці, громадські і церковні діячі. Їхня діяльність була спрямована на згуртування всіх сил для відродження національної культури та боротьби за національну незалежність. У межах питання необхідно розкрити роль представників Києво-Могилянської Академії в державотворенні і праві, а саме П. Могили, Ф. Прокоповича, С. Яворського.

Друге питання присвячено розвитку поглядів на державу і право козацько-гетьманської держави, а саме слід звернути увагу на наступні питання: внесок Б. Хмельницького в українське державотворення, роль І. Мазепи в боротьбі за українську державність та філософсько-правові засади «Конституції» П. Орлика.

Третє питання потребує розгляду державно-правових концепцій українського Відродження. Крім цього, слід враховувати, що методологічну основу класичної національної філософії права становить «філософія серця» (кардіоцентризм). Цей філософський напрям припускає, що сутність людини визначається не тільки і не стільки свідомими психічними переживаннями (розумністю), а «серцем», яке є джерелом думок і пізнання. Сутність «кардіоцентризму» в українській філософській думці можна простежити у працях Г. Сковороди. Також слід звернути увагу на творчий здобуток П. Юркевича, найвизначнішого українського філософа XIX століття, без ґрунтовного вивчення його спадщини важко збагнути глибинний смисл тих процесів, які відбувалися протягом другої половини XIX – початку XX ст. у сфері української духовності, а надто і в духовному житті України.

Розкриваючи зміст четвертого питання варто зазначити, що Т. Шевченко ніколи не залишався осторонь суспільно важливих процесів і явищ. Це підтверджує і його участь у Кирило-Мефодіївському товаристві та свідчить про прагнення побудувати в Україні справедливе суспільство на засадах демократизму, рівності й братерства. Державницькі погляди Тараса Шевченка формувались на основі природного права, спрямованого на захист пригнобленого народу, ідеалом мислителя була демократична республіка - суспільство із самоврядуванням народу, колегіальною формою реалізації влади.

Готуючись до відповіді на останнє питання, необхідно ознайомитись з розвитком філософії права в Україні у XIX – початку XX століття. Розкриваючи питання, потрібно визначити сутність ліберальної ідеї права в Україні у філософсько-правових поглядах Л. Українки, М. Драгоманова, І. Франка. Звернути увагу на філософсько-правові погляди у працях К. О. Неволіна.

Питання цільових виступів:

1. Роль Києво-Могилянської Академії в державотворенні і праві.
2. Внесок Б. Хмельницького в українське державотворення
3. Права людини, свобода та закон у вченні М. Драгоманова.
4. Державно-правові погляди І. Франка.
5. Державно-правові погляди М. Грушевського.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015.

256 с.

5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Антологія української юридичної думки: в 6 т. заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2002 . Т. 1 : Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К., 2002. 568 с.

2. Історія держави і права України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 448 с.

3. Історія держави і права України : практикум / М. Ю. Бурдін, І. А. Логвиненко та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна. Х. : ФОП Бровін О. В., 2017. 444 с.

4. Історія вчень про право і державу : хрестоматія заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.

5. Історія держави та права України (1991-2019 роки): Навчальний посіб. За ред. доктора юрид. наук., проф., академіка Бандурки О. М. Харків: Майдан, 2019. 344с.

6. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с.

Тема № 10. Філософсько-правові вчення у світі та Україні XX-XXI століття.

Семінарське заняття № 11. Філософсько-правові вчення у світі та Україні XX-XXI століття.

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність філософсько-правових

вчень у світі та Україні XX-XXI століття. Розкрити проблеми сучасної української філософії права.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософія права XX ст.: основні напрями (юридичний позитивізм, неокантіанська філософія права, неогегельянська філософія права, феноменологічна філософія права, герменевтична філософія права та ін.).

2. Ідеї природного права, правової держави, справедливості у працях представників академічної філософії (Є. Спекторський, Ф. Тарановський).

3. Історіософія В. Липинського.

4. Націократична модель державності за філософськими поглядами М. Міхновського, Д. Донцова.

5. Розвиток державно-правових поглядів Б. Кістяківського, М. Грушевського, В. Винниченка.

6. Сучасна українська філософія права: загальна характеристика.

Методичні вказівки:

Під час відповіді на перше питання потрібно охарактеризувати основні аспекти філософії права XX століття. Потрібно проаналізувати юридичний позитивізм, неокантіанську філософію права, неогегельянську філософію права, феноменологічну філософію права, герменевтичну філософію права та ін. Надати характеристику поглядів Г. Кельзена, Р. Штамmlера, розкрити «формулу Радбруха» та зміст філософських поглядів Е. Гуссерля і Ж. Марітена.

Відповідь на друге питання передбачає розкриття ідеї природного права, правової держави, справедливості у працях представників академічної філософії. Необхідно розкрити неординарну еволюцію поглядів Є. Спекторського на суспільствознавство, поєднання філософської, історичної та правознавчої складових у проведених ним дослідженнях. Також потрібно зупинитися на характеристиці поглядів Ф. Тарановського, який при розробці різноманітних правових питань у багатьох ракурсах виходив з певних методологічних правил, настанов. Вони є загальними для усіх галузей правової науки і стосуються пізнання права взагалі.

У процесі відповіді на третє питання слід охарактеризувати історіософію В. Липинського. Як історик, він відкрив і увидатнив цілком нові аспекти минушини України, а як політичний письменник, він започаткував цілий ряд політичних засад, які є вирішальними в політиці всіх держав. Так, традиційній концепції Хмельниччини філософ історії В. Липинський протиставив нову концепцію — процес розбудови української держави, поставив знак рівності між державною і національною приналежністю. На місце культурно-мовного націоналізму В. Липинський потавив територіальний патріотизм.

У відповіді на четверте питання потрібно розкрити націократична модель державності за філософськими поглядами М. Міхновського, Д. Донцова. Початковий етап українського націоналізму пов'язаний з постаттю М. Міхновського, з його орієнтацією на соціальну справедливість та опертя на

засади міжнародного права, а другий етап — з постаттю Д. Донцова, з його реваншистським пафосом. Обидва вони відіграли значну роль в історії української політичної думки, започаткували певні світоглядні позиції національної ідеології.

Розкриваючи зміст наступного питання необхідно висвітлити еволюцію державно-правових поглядів Б. Кістяківського, М. Грушевського, В. Винниченка. Так, загальна світоглядна позиція Б. Кістяківського була сформована під впливом ідей М. Драгоманова. Оригінальний підхід Б. Кістяківського до розв'язання філософсько-методологічних проблем можна визначити як соціокультурний. Він передбачає, з одного боку, визнання права як найбільш значного виразника культури, а з другого - розгляд культури як найважливішого способу реального буття права. У творчості М. Грушевського, який був лідером українського національно-визвольного руху, переважав позитивістський підхід, помітний також вплив поглядів М. Драгоманова, теорії солідарності Е. Дюркгейма, психологічної концепції Вундта, філософії Канта. В. Винниченко вважав, що державність України має ґрунтуватися на принципах соціалізму та федералізму, але, незважаючи на свою підтримку федералізму, він обґрунтовував, що українська нація має бути політично незалежною і потрібно позбавлятися почуття сервіризму, тобто плазування, прислужування представникам, які підкорили українську націю. В. Винниченко хотів відродити націю, пробудити в народі національну гідність, а державність вважав засобом для досягнення цієї мети.

Відповідаючи на останнє, шосте, питання слід зазначити, що характерною рисою сучасної філософії права стало обґрунтування права з огляду на його соціальний зміст. Право стали тлумачити як соціальну дію і вчинок, що мотивовані нормами і вимогами правової культури, які гарантуються правовою державою. Загалом ХХ ст.-початок ХХІ ст. для філософії права стали періодом, коли класична форма філософії права віджила себе і вона почала віддзеркалювати перехід до нової некласичної парадигми філософсько-правового мислення і свідомості.

Питання цільових виступів:

1. Некласичні парадигми філософсько-правового мислення і свідомості
2. Територіальний патріотизм В. Липинського.
3. Націоналізм як світогляд українського народу
4. Теорія правової держави Б. Кістяківського
5. Концепція держави М. Грушевського.
6. Погляди В. Винниченка на державність України.

Література:

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права /

редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.

3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.

4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.

5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с

2. Гайдунін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.

3. Кислюк, К.В. Філософія : модульний курс : навч. посіб. для ВНЗ : Рекомендовано МОН України. Х. : Торсінг плюс. 2009. 416 с.

4. Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. Київ, Грамота, 2017. 658 с.

5. Рабинович П. М. Філософія прав: навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.

Тема № 11. Історія розвитку філософії прав людини та філософії гендеру.

Семінарське заняття № 12. Історія розвитку філософії прав людини та філософії гендеру.

Навчальна мета заняття: розкрити філософський зміст і обґрунтування прав людини, визначити філософсько-правові засади гендеру.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Антропологічні основи права.
2. Філософський зміст і обґрунтування прав людини.
3. Проблематика статі: виникнення та генеза.
4. Основи теорії гендеру.

Методичні вказівки:

Під час відповіді на перше питання необхідно сформулювати визначення «правова антропологія». Звернути увагу на те, як вирішувалось питання про антропологічні підстави правової теорії Аристотелем, Цицероном, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, І. Кантом, Дж. Бентамом.

Відповідь на друге питання передбачає характеристику прав людини з позиції філософії права. Окрім того, повна вичерпна відповідь на друге питання вимагає розкриття значення категорій «права» та «обов'язки» для розкриття феномену права. Аналізу особливостей максимальної і мінімальної антропології. Покоління прав людини.

У третьому питанні слід звернути увагу, що філософія статі розглядається як явище, що відображає духовні та душевні виміри людського буття. Приділити увагу андрогін-аналітичному підходу до проблеми статі, сутність якого – визнання рівноправності чоловічого та жіночого й необхідності їх партнерської взаємодії на психологічному, соціальному та екзистенціальному рівнях. Необхідно розкрити основні напрямки і течії розвитку гендерних та феміністичних досліджень, їх генезу, а саме обґрунтування рівноправності жінок, егалітарні ідеї «Держави» Платона, ідею природної ієрархії статей в Аристотеля, ранньохристиянську рецепцію статі, усталення статевої ієрархії в філософії томізму, визначити проблему статі в контексті ренесансного гуманізму, розглянути ідею природної рівності жінок і чоловіків у Т. Гоббса, патріархальну теорію Філмера та її критика Дж. Локом, рефлексію проблеми статі в Канта, подолання статевої односторонності в філософії німецького романтизму.

У четвертому питанні необхідно розглянути становлення поняття «гендер» крізь призму становлення різних теорій та концепцій гендера: теорія соціального конструювання гендера, гендера як стратифікаційної категорії, гендера як культурної метафори. Детально розглянути теорії формування гендерних ролей.

Питання цільових виступів:

1. Правова антропологія як розділ філософії права.
2. Покоління прав людини.
3. Гендерна рівність і недискримінація.
4. Філософське ставлення до гендерної злочинності.

Основна:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>
2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.
3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.
4. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків: Панов, 2015. 256 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
6. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>
7. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2014. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.
10. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Додаткова:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартіч Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с
2. Гайдулін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
3. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. "Сфера", за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні. Харків : Право, 2018. 75 с.
4. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: "К.І.С.", 2004. 536 с.
5. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння: виклики та рішення. Харків: Фоліо, 2019. 318 с.

6. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія / Ю. С. Шемшученко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юридична думка, 2010. 351 с.

7. Уварова О. О. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні : навч. посіб. підгот. в рамках реалізації і за підтримки Програми ЄС ERASMUS + . Харків : Лисенко І. Б., 2019. 114 с.

3. Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України; Акт від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
4. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_174.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.
10. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
12. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
14. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
15. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
16. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 №

2494-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>.

17. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

18. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

19. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

Основна

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Ященко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/395>

2. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.

3. Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч.1. Зарубіжні країни. Харків: Колегіум, 2020. 848 с.

4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf

5. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/628>

6. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

7. Романова А.С. Філософія права: визначники у термінах та сентенціях: навч. посіб. Львів : Растр-7, 2022. 153 с.

8. Сливка С.С. Філософія права: підручник; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права, психології та інновац. освіти. Вид. 5-те, перероб. і допов. - Київ : Видавництво Людмила, Т. 4 : Канонічне право. 2021. 346 с.

9. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.

10. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін.. Х.: Право, 2017. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

Додаткова

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с

2. Антропологія права: навч. посіб. за ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Кушерця ; Ун-т сучас. знань. К. : Знання України, 2011. 223 с.

3. Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність: Монографія. Харків: ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6885>
4. Бліхар В., Бліхар М., . Національна безпека держави: філософськоправовий і соціально-економічний аналіз: монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.
5. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 322 с.
6. Грищук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/f/463419.pdf>
7. Гайдулін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
8. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. «Сфера», за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні. Харків: Право, 2018. 75 с.
9. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монографія / В.А. Завгородній. Дніпро: ДДУВС, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6685>
10. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10053>
11. Історія держави та права України (1991-2019 роки): навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6332>
12. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10784>
13. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
14. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
15. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності: навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро: ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>
16. Крижанівський А.Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія. Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2006. 196 с.
17. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння: виклики та рішення. Харків: Фоліо, 2019. 318 с.
18. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав

Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4932>

19. Меленко С. Г. Давньогрецькі витoki української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.

20. Методологія в праві: монографія за заг. ред. І. Безклубого, Серія «Про українське право», Київ, Грамота, 2017. 658 с.

21. Нікколо Макіавеллі Державець. Переклад Є. Тарановського. Видавництво «Фоліо», 2019. 121 с.

22. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.

23. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 348 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4374>

24. Парасюк В. М. Філософія права: словник слідчого. Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Л. : ЛьвДУВС, 2009. 172 с.

25. Талдикін О.В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: навч. посіб.; Дніпро: ДДУВС, 2020. 164 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5508>

26. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми В. І. Шинкарук; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. К.: Педагогічна думка, 2000. 286 с.

27. Філософія права: Т. 2 / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2017. 1128 с.

28. Чупринський Б. О. Філософсько-правові аспекти формування професійної культури майбутніх юристів : монографія. Луцьк : ФОП Захарчук В.В., 2012. 144 с.

29. Філософія : підручник / В.С. Бліхар, Н.В. Гайворонюк, А.Ф. Карась та ін. Львів : ЛьвДУВС. 2015. 428 с.

30. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В.Костицького, Б. Ф.Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет:

1. Бібліотека Харківського національного університету внутрішніх справ. URL: <https://lib.univd.edu.ua/>

2. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

3. Інституційний Репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>

4. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко. URL: <http://korolenko.kharkov.com/>.